

SZÁSZ ANNA

Jelentések a perifériákról

Három vékony, de tartalmát tekintve súlyos kötet.

Nyelvileg elegánsabb lett volna a címben a perifériát egyes számban írni, csakhogy az nem felelne meg a tényeknek, a valóságnak; azoknak a körülményeknek, amelyeknek folytán különböző rétegek más-más módon válnak a társadalom hátrányos helyzetű, szélre sodródott csoportjaivá.

A három könyv közül megjelenésük sorrendjében első *Széman Zsuzsa–Harsányi László*: „Kelj fel és járj” című kötete, amely a bibliai utalás ellenére nagyon is köznapi problémákat vizsgál. (Nem is tartom szerencsésnek a címválasztást.)

A kötet az EU által támogatott, öt országra – Finnország, Hollandia, Magyarország, Németország és Olaszország – kiterjedő, „A mobilitás elősegítése idősebb korban” című kutatásának – „amely a mindenki életében fontos mobilitási, helyváltoztatási lehetőségeket és szokásokat tudakolta” – hazai eredményeit és megállapításait tartalmazza.

Amint azt a szerzők írják az Előszóban:

„A kutatási eredmények ismeretében jutottunk arra a következtetésre, hogy az így feltárt hazai adatok, amelyek egy város, Pécs, és egy kisebb település, Jászládány idős népességéről szólnak, önmagukban informatívak, érdekesek, és egy sor következtetés levonására alkalmasak.”

Annál is inkább, mert itthon még nem folytattak ilyen jellegű kutatást.

A szerzők által végzett felmérés két korcsoportra terjedt ki, az 55–74 év közöttiekre, és a 75 év fölöttiekre. Településenként 300–300 idős embert választottak ki, véletlenszerűen, korcsoportonként egyenlő megoszlásban férfiakat és nőket. Vizsgálták a családi állapotot, az iskolai végzettséget, adatokat gyűjtöttek a nyugdíjazás előtti utolsó foglalkozásról, a nyugdíjazás módjáról, a vizsgálatban résztvevők anyagi helyzetéről. A kapott adatok nem meglepőek:

„Az öregedés radikálisan rendezte át a családi állapotot. A nők hosszabb élettartama, és a házastársak elvesztése miatt a kor előrehaladtával nőtt az egyedül élő nők száma.”

Ami nyilvánvalóan azt jelenti, hogy az egyedül maradt nők élethelyzete minden tekintetben rosszabb, mint a társukkal együttélő férfiaké.

A pécsiek mind az egy főre jutó, mind a családi jövedelmet tekintve jobb helyzetben voltak, mint a falun élők, a két csoport közül mégis a jászládányiak voltak elégedettebbek.

Ennek oka, hogy „a városi életforma összességében is magasabb kiadásokkal jár, amelyet növel az iskolázottsággal párosuló, a kultúrával összefüggő kiadási csomag”.

Példa: a legkevésbé elégedettek a viszonylag legmagasabb jövedelem-

mel rendelkező, Pécsett lakó, 55–74 év közötti nők, akiknek „olyan, a nemükhöz kapcsolódó kiadásokkal is számolniuk kell – kozmetika, hajápolás, öltözködés –, amely számukra fontos ... és amelyről egy ilyen korú városi nő még nem kíván lemondani. De ennél a korosztálynál még gyermekneveléssel és iskoláztatással kapcsolatos költségek is felmerülnek.”

A kutatás kiterjedt a lakáskörülmények, az egészségi állapot, a fizikai tevékenység, az idősök által igényelt és elérhető szolgáltatások felmérésére, és adatokat gyűjtöttek a közlekedési eszközök igénybevételére, a szociális kapcsolatokra, és az utazásra, az utazási szokásokra vonatkozóan is.

A lakások komfortfokozatára vonatkozó adatsorból kiderül, hogy a vizsgált népesség lakásainak 81 százalékában van fürdő, lakáson belüli WC 79 százalékban, központi fűtés, cirko 43, egyedi elektromos gáz, vagy olajfűtés 44, kizárólagos fa vagy széntüzelés 21 százalékban: hagyományos telefon 75, zsinór nélküli 0,7, mobil 5, különleges készülék 0,3 százalékban.

„Magyarországon a csak idősök lakta lakásokra jellemző, hogy száz lakás közül húsz nincs bekötve a vízhálózatba... Jászladányban a 75 éven felüli nőknek még a fele sem rendelkezett lakáson belüli illemhellyel.” Azaz kénytelenek budira járni, ami különösen télen ró terheket az amúgy is veszélyeztetett korosztályba tartozókra.

Az egészségi állapotot tekintve, összehasonlítva a városi és falusi népességet, egyértelműen a jászladányiaké a rosszabb, a negatív csúcsot közülük itt is a 75 éven felüli nők érik el. Hasonlóképpen áll a helyzet az egészségi állapottal összefüggő mobilitással.

Rendszeres gimnasztikát, sportot az 55-74 év közötti pécsi férfiak egytizede űz, a jászladányiaknak az ötöde.

A kutatók megállapítása ezzel kapcsolatban:

„Bár nem foglalkozunk a partnerországok adatainak bemutatásával, azért meg kell jegyeznünk, hogy – a jövedelmi, egészségi értékekkel együtt – ebben a vonatkozásban is Magyarország foglalta el a legrosszabb pozíciót. A magyar idősök gondolkodásmódjától távol áll a sportolás.”

Kétségtelen azonban, hogy a falusi, jászladányi idősök számára a közlekedés fő eszköze a kerékpár, amit sportnak is tekinthetünk, és a legtöbbjük esetében a kertben végzett fizikai tevékenység is hozzátartozik a mindennapi élethez.

Ugyanakkor „ mintegy harminc százalék volt mindkét településen a 75 éven felüli férfiak közt azoknak az aránya, akik úgy vélték, hogy *fizikai aktivitásra alig képesek*”.

Ami az utazást illeti, a vizsgálat alanyainak esetében szó sincs valamiféle külföldi, vagy hosszabb ideig tartó Magyarországon belüli útról: itt pusztán arra kérdezték rá, hogy az alatt a két nap alatt, amíg az e célra kiadott utazási naplót vezették, mi volt az utazásuk célja, milyen közlekedési eszközt vettek igénybe, körülbelül milyen hosszú utat jártak be, egyedül intézték-e az ügyeiket. A naplóból az derül ki, hogy az idősök „jelentős hányada” a kijelölt napokon vagy egyáltalán nem, vagy legföljebb egyszer mozdult ki otthonról, és akik kimozdultak, egyetlen feladatot oldottak meg.

A kép, amely a kutatás nyomán a magyar idősorú népességről kirajzolódik, nem tekinthető tragikusnak. (Ami nem zárja ki, hogy az átlagok mögött elrejtőzve találhatni tragikus sorsokat.) A vizsgálat alanyai meglehetősen szürke, egyhangú, viszonylag zárt életformában, sok egészségi problémával küzdő, többnyire szűkös körülmények között élő, idős emberek, akiknek szociális környezete elsősorban családtagokból, valamint a közvetlen szomszédokból áll. Valamivel színesebb a városiak életformája, különösen a fiatalabbaké és a férfiaké, akik közül többen járnak túrázni, meccset nézni, elvétele úszni, színházba, moziba, könyvtárba, kávéházba. Az egyesületi, alapítványi munka, a klubszerű tevékenység azonban az ő körükben sem fordul elő.

A szerzők a kötet végén, a vizsgálatok összegzéseként levonnak bizonyos tanulságokat.

Az egyik, ami „minden országban egyaránt jelentkezik, hogy az otthonnal kapcsolatos szubjektív elégedettség nagyon erős.”

A vizsgálatok feltárhatták a lakás, illetve ház gyenge pontjait, kényelmetlenségeit, komfortnélküliségét, az idős emberek, nők, férfiak többsége: „akár megőrizte az egészségét, akár romlott az egészségi állapota, ragaszkodik az otthonához... A lakáson kívüli mobilitással foglalkozva így jöttünk rá, hogy ez csak a lakáson belüli mobilitással együtt értelmezhető.”

Az idősödő emberek lakáson belüli mobilitásának viszont számos feltétele van: műszaki szakemberek összehangolt munkájától kezdve a házi szociális gondozóhálózat kiépítéséig (ahol ez még nem működik), az idősök különböző gyógyászati segédeszközökkel való ellátásától egy, a ma-inál empatikusabb külső környezetig. Amikor az idős emberek a „Nagyobb közlekedési biztonság” iránti vágyukat fogalmazzák meg, akkor az általános közlekedési morálra, az emberi viselkedésre céloznak.

Ez utóbbi tényezők ismeretében magamnak mint a közlekedésben, a mindennapi életben részt vevő, idős nőnek a vizsgálat megállapításaiban és következtetéseiben ugyan nincs okom kételkedni, abban viszont igenis kételkedem, hogy a jelenlegi magyar társadalomnak a kifejezetten a 19–49 év közötti, fiatal generációkra koncentrált beállítottsága a közeljövőben megváltozik.

A környezet ma a legkevésbé sem idősbarát.

Sőt.

A második könyv, amelyet bemutatni szándékozom, a Kézenfogva Alapítvány által kiadott *Jelentés a súlyosan-halmozottan fogyatékos embereket nevelő családok életkörülményeiről*.

Szerkesztette Bass László; az előszót ketten írták: Göncz Árpádné és Pordán Ákos.

A könyv első része a *Nemzetközi kitekintés*, illetve a *Súlyosan-halmozottan fogyatékos emberek életkörülményeinek vizsgálata különböző európai országokban* címen összefoglalást ad arról, hogy mit jelent a súlyos-halmozott fogyatékos, hogy az ilyen állapotban lévő emberek születésüktől kezdve halálukig „valamennyi élethelyzetben segítségre szorulnak, ami fokozott igénybevételt jelent a családok számára... A fogyatékos

komplexitását különösen fontos figyelembe venni akkor, amikor a családok támogatási szükségleteit vizsgáljuk.”

Egy fontos, megszívlelendő mondat: „A súlyosan-halmozottan fogyatékos emberek életminőségében azonban nem a fogyatékoság súlyossága a legfontosabb tényező. Problémáik többsége a társadalmi értékrenddel és a szolgáltatási struktúrákkal kapcsolatos.”

A Nemzetközi kitekintés egy Nagy-Britanniában működő, MENCAP nevű szervezet (rövidítés, az eredeti név magyarra fordítva: Értelmi Fogyatékos Gyermek és Szülei Nemzeti Társasága) 2001-es, 76 érintett szülővel készített mélyinterjú alapján végzett felmérés megállapításait adja közre. Jelentés ez is, amelyből kiderül a családok kiszolgáltatottsága, és magárahagyatottsága. Amire válaszként: „Világosan észlelhető a szülők dűhe, félelme és kétségbeesése.”

A *Súlyosan-halmozottan fogyatékos emberek életkörülményeinek vizsgálata különböző európai országban* című rész a Leuveni Egyetem (Belgium) egy kutatócsoportjának kilenc országban (Anglia, Belgium, Hollandia, Finnország, Írország, Magyarország, Németország, Norvégia és Spanyolország) végzett, azonos tartalmú kérdőíves felmérésére épül.

Egy ránk vonatkozó megállapítás: a családok helyzete Magyarországon „szembetűnően nehéz ... alig kapnak szakszerű támogatást”.

A súlyosan-halmozottan fogyatékos gyerekek nálunk és Belgiumban élnek közel azonos számban otthon és intézetben: a nagylétszámú, és egészségügyi modell szerint működő intézmények leginkább Németországban – 500 fős – és hazánkban – 200 fős – találhatók.

Egy másik olyan körülmény, amire úgyszintén nem lehetünk büszkék: „a súlyosan-halmozottan fogyatékos gyermekek jelentős százaléka nem részesül oktatásban, vagy nappali ellátásban...a felnőttek számára alig van lehetőség speciális nappali foglalkoztató programban való részvételre”.

A tulajdonképpeni jelentés: *Magyarországi helyzet* címmel egy olyan kutatási program adatait összegzi, amely a Kézenfogva Alapítvány megbízásából, a Fogyatékosok Esélye Közalapítvány támogatásával készült. A kutatók: Bass László (ELTE Társadalomtudományi Kar, Szociális Tanulmányok Intézete), Falvai Rita, Kovács Éva, Pordán Ákos, Zomi Tímea (Kézenfogva Alapítvány) minden elismerést megérdemlő munkát végeztek, amikor bevilágítottak abba a sötét bugyorba, amelybe a fogyatékosokat és családjaikat beletaszította a közöny, a másságtól való félelem, és az azzal kapcsolatos, sokféle előítélet.

Bár Magyarországon az 1993-as közoktatási törvény eltörölte a képezhetetlenség rendszerváltozás előtt érvényes fogalmát, a mai közbeszéd pedig a korábbihoz képest igazán kifinomult, amikor már nem is fogyatékosokról, hanem *fogyatékkal élőkről* szokás beszélni, a gyakorlatban azonban nem, vagy alig történt változás. „A súlyosan-halmozottan fogyatékos személyeknek a közoktatás keretei között megvalósuló ellátása gyakorlatilag nem alakult ki Magyarországon, gondozásuk-nevelésük teljes egészében a családra hárul.”

A családok két lehetőség között választhatnak: vagy intézetbe adják a sérült gyermeket-felnőttet, „ennek minden pszichikai terhével”, vagy vállalják, hogy a családban gondozzák és nevelik.

Ha ezt az utóbbit választják, akkor az „a család teljes életformaváltását jelenti, ami krízisbe sodorhatja a házasságot, de növelheti is a családi kohéziót”.

A családban nevelés azzal a következménnyel jár, hogy az egyik szülő – többnyire az anya – feladja kereső foglalkozását. A súlyos-halmozott fogyatékoság méhen belüli kialakulása nincs összefüggésben a szülők társadalmi helyzetével, de egy otthon nevelt fogyatékos gyerek miatt csökken a szülők társadalmi státusza, és csökken a jövedelmük, a teljes elszegényedésig.

A Jelentés adatokat közöl a családok speciális kiadásairól: pelenka, gyógyszer, szállítás stb. a létminimumhoz viszonyított jövedelmükről, az állami, ill. önkormányzati támogatásról. Egyebek közt az ápolási díjról, amely méltánytalanul, a napi 24 órás kimerítő szolgálathoz viszonyítva aránytalanul alacsony.

De feltárja azt a nagyon visszas helyzetet is, amikor nem kapnak semmiféle támogatást, gyakran azért nem, mert a családtagok nem ismerik a lehetőségeket, vagy olyan megalázó procedurákat kell végigszenvedniük, amelyeket nem vállalnak.

A családok többsége magára marad és elszigetelődik. Helyzetüket végképp reménytelenné teszi, hogy a súlyosan fogyatékos gyerekkel-felnőttel kapcsolatba kerülő egészségügyiek, orvos, védőnő, ápolónő, gyakran még a gyógypedagógus sem kifejezetten hozzáértő és empátikus.

Mindezek ellenére „A családok... sokszor a tágabb család és a környezet negatív viszonyulása közepette évekig, évtizedekig nevelik soha fel nem növő gyermeküket... Hogy miért vállalják ezeket az embertelen terheket? Egyszerűen azért, mert szeretik a gyermeküket.”

A kutatók szerint a súlyosan-halmozottan fogyatékos emberek száma ma Magyarországon tizenkétezerre tehető. Ekkora populációt tisztességesen támogatni nem jelenthet komoly terhet a magyar egészségügynek és szociálpolitikának. Segíteni rajtuk egyébként sem jótékonyság, hanem az emberi jogok érvényesítése.

A Számla-Pasziánsz – A Nagyvárosi Szegénység Arcai című kötet a harmadik a BMSZKI–Menhely Alapítvány *Otthonatlanul...* című közös kiadványsorozatában, amely a hajléktalanság megjelenési formáinak megvilágítására, az okok kifejtésére vállalkozik.

A kezemben tartott kötet részleteket tartalmaz a *Díjhátralék és díjhátralékosok a Józsefvárosban* című 2001-es kutatásból, amelynek során a nyolcadik kerületben 82 háztartási interjút rögzítettek.

A könyv tehát sokszerzős, a bevezető tanulmányt a Vida Judith–Vidákovichs Erika szerzőpáros írta.

A vizsgált 82 háztartás több mint 40 százaléka mély szegénységben élt, azaz a családban az egy főre jutó jövedelem kevesebb, mint a legalacsonyabb öregségi nyugdíj, további 40 százaléka szűkölködő, 20 százaléka a relatív szegénységben élők kategóriájába tartozik:

A vizsgálatkor 53 háztartásnak volt díjhátraléka, éppen nem volt hátralékos 26, de mindössze 3 olyan háztartást, ill. családot találtak, amelyek soha nem volt tartozása.

A tartozások összege a kétezer forinttól a kétszázötvenezer forint és az azt meghaladó összegig terjedt. A hátralékosok közül a legtöbben ezzel az óriási mértékben felhalmozódott adóssággal élnek együtt.

A kötet elemzi, és a közölt interjú-részletekkel illusztrálja az eladósodás folyamatát, azt a bűvös kört, amelyből a hátralékot cipelő családok nem tudnak kitörni. Az alapvető okok között található az örökölt, többgenerációs szegénység, a munkanélküliség, illetve a rossz pozíció a munkaerőpiacon, a bizonytalan fekete munka, a rossz egészségi állapot, a válás... A díjfizetésnek, illetve a nemfizetésnek is kialakul bizonyos hierarchiája és stratégiája. A megkérdezettek többsége az Elmű számláit igyekszik elsősorban kiegyenlíteni, mert sötétben maradni, megfosztódni a civilizáció elemi feltételeitől, a kivetettségnek egy alig elviselhető foka.

A tartozás állandó fenyegetettséget jelent, amelyre az emberek neurotikus tünetekkel, súlyos depresszióval reagálnak; a díjhátralékosok között előfordult öngyilkossági kísérlet is.

„Vannak, akik látszólag nem érzik a fenyegetettség mértékét, ám az interjúk azt mutatták, hogy ez többnyire nem hanyagságra, vagy »nemtörődömségre« utal, hanem inkább kilátástalanságot, fásultságot jelez.”

A díjhátralékos, illetve az annak fenyegetésében élő családok, amelyek nem tudják növelni a jövedelmüket, a fogyasztásukat igyekeznek a lehető legminimálisabbra szorítani, a táplálkozásukban és az öltözködésükben egyaránt. A gyerekek azonban ezekben a családokban is elsőbbséget élveznek, akár a szülők éhezése árán is.

A kötet nem könnyű olvasmány, különösen az interjúrészletekből ki-szóló személyes hangok drámaiak, megrázóak.

Az összegzés a kötet végén tömör summázatot nyújtja annak a reménytelen helyzetnek, amelyben a társadalom peremére szorult interjú-alanyok élnek: „Körükben az alapvető fiziológiai és társadalmi szükségletek kielégítése sem mindig biztosított, halmozódó díjhátralékuk miatt lakhatásuk is veszélybe kerülhet. Szegénységük normaszegéshez vezet... A normaszegés (huzamosabb idejű fennállása) komoly szankciókat von maga után... E szankciók pedig tovább mélyítik azt a törésvonalat, amely fizetők és nem fizetők között húzódik...”

Szélsőséges esetben a díjhátralékosság kérdése összefonódik a társadalmi kirekesztődés problematikájával: slumosodó lakónegyedek szegregátumaiban a munka világán kívülrekedt, a szegények intézményeit látogató – vagy addig el sem jutó –, a társadalmi hasznosság tudatától is megfosztott emberek élnek a kilakoltatás árnyékában...

Az interjúk sokszor a tehetetlenség, kilátástalanság, reményvesztettség állapotát tükrözik. Miközben a hátralékosságra adott válaszok (szankciók) jogszerűek, a szociális jogok gyengék és nehezen érvényesíthetőek... Léteznek ugyan eredményes (lokális) programok, a díjhátralékosság – és a díjhátralékosság hátterében meghúzódó okok – szociálpolitikai kezelése társadalmi szinten még megoldatlan.”

A kötet tartalmi erényeihez nem férhet kétség.

Csökkenteni azonban az áttekinthetőséget, hogy a kettős cím minden oldal tetején ismétlődik, és hogy a fejezetcímek a szövegben lévő idézetek és alcímek közül nem emelkednek ki kellőképpen.

A másik elkedvetlenítő hiba nyelvi jellegű: a *-nak-nek* rag helyett rend-

szeresen a „felé” szó szerepel a mondatokban. Pedig az emberek nem a Díjbeszedő, az Elmű „felé” tartoznak, hanem a Díjbeszedőnek, és az Elműnek. Miért fontos ez? Mert a nyelv pontosan kifejezi, hogy miről is van szó. Valakinek tartozni – kőkemény kötelezettség. Ha csak *felé* – az amolyan bizonytalan lebegtetés.

Széman – Harsányi: „**Kelj fel és járj**” Nonprofit Kutató Csoport–MTA Szociológiai Kutató Intézet,

Jelentés... Kézenfogva Alapítvány, Pordán Ákos (Kereskedelmi forgalomba nem hozható),
Számla-Pasziansz: Szerkesztette Győri Péter, Tatár Babett, Menhely Alapítvány – Budapesti Módszertani Központ és Szociális Intézményei közös kiadása, kapható a Pont Könyvkereskedésben (1051, Bp. Nádor u. 8) valamint a Rádai Könyvesházban (1092 Bp. Ráday u. 27.).